

Οι πολιτικές ιδέες του Σωκράτη

Οι διαμάχες σχετικά με τις πολιτικές ιδέες του Σωκράτη, ιδίως σχετικά με το ερώτημα αν ήταν αντίθετος ή όχι προς το δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηναίων, το οποίο επεκράτησε οριστικά με τον περιορισμό των εξουσιών του Αρείου Πάγου από τον Εφιάλτη (462 π.Χ.), κυριάρχησαν στην εκτεταμένη σωκρατική βιβλιογραφία. Σχολιαστές όπως ο Barker, ο Winspear, ο Κορδάτος κ.ά.¹ θεωρούσαν τον Σωκράτη συνειδητό εχθρό της δημοκρατίας. Αντίθετα, σχολιαστές όπως ο Ι. Θεοδορακόπουλος κ.ά. υποστήριξαν άμεσα ή έμμεσα ότι η προσέγγιση αυτή ήταν επιπόλαιη. Η στάση του Σωκράτη απέναντι στα πολιτεύματα της εποχής του, και ειδικότερα απέναντι στο δημοκρατικό, θα έπρεπε να εξηγηθεί λογικά από την ανάλυση των θεμελιακών εννοιών της σωκρατικής γνωσιολογίας (π.χ. αίσθηση, επιστήμη), ηθικής (αρετή, αγαθό, δικαιοσύνη) και μεθοδολογίας (ειρωνεία, έλεγχος, αναλογία, επαγωγή)². Ο Guthrie, στο βιβλίο του, *Σωκράτης*³, ακολουθεί μια ενδιάμεση μέθοδο, συνδυάζοντας τη λογική ανάλυση με την ιστορικογενετική προσέγγιση της φιλοσοφίας του Σωκράτη.

Αναφορά στις ιστορικές συνθήκες υπάρχει και στο βιβλίο του Κ. Κατσιμάνη, *Πρακτική φιλοσοφία και πολιτικό ήθος του Σωκράτη*⁴. Κατά την άποψη του Κατσιμάνη, η φαινομενικά αντιδημοκρατική ιδεολογία του Σωκράτη πρέπει να θεωρηθεί ως αντίδραση στην επιρροή των δημαγωγών, την τάση των Αθηναίων προς την παρανομία, την πρακτική της υποκατάστασης των νόμων από περιστασιακά ψηφίσματα (Αριστοτέλη *Πολιτικά* Δ 1292a 20-26) που χαρακτήριζε την αθηναϊκή δημοκρατία στο τέλος του Ε΄ αιώνα π.Χ.

Η απολογητική προσέγγιση της προσωπικότητας, της σκέψης και των πολιτικών ιδεών του Σωκράτη έγινε ιδιαίτερα έντονη και πήρε τη μορφή της άκριτης εξιδανίκευσης στις μέρες μας, με την ευκαιρία των 2400 χρόνων από το θάνατό του.

Στις αναλύσεις που ακολουθούν, θα καταβληθεί προσπάθεια να αποφευχθεί τόσο η άκριτη εξιδανίκευση που κυριάρχησε στον τόπο μας όσο και η τάση για δαιμονοποίηση του Σωκράτη, που ξεκίνησε με το λιβέλο του Πολυκράτη μερικά χρόνια μετά το θάνατό του.

Το κύριο ερώτημα που θα τεθεί είναι αν ο Σωκράτης ήταν ή όχι «μισόδημος», δηλαδή εχθρός του δημοκρατικού πολιτεύματος όπως λειτουργούσε στην Αθήνα του Ε΄ αιώνα π.Χ.⁵ Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα προκύψει εν μέρει από τον καθορισμό του νοήματος της κατηγορίας κατά του Σωκράτη στη δίκη του (399 π.Χ.), από την άποψή του για την πολιτική, από την άποψή του για τους «επαίοντες» που θα έπρεπε κατά τη γνώμη του να

Ο Α. Μπαγιόνας είναι ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών.

κυβερνούν, από την άποψη του για το κριτήριο της αλήθειας, από την άποψη του για το αν είναι ορθό και ωφέλιμο για την πόλη να αποφαίνονται όλοι οι πολίτες για τα κοινά, ανεξάρτητα από την παιδεία και τις ικανότητές τους, από τις γνώμες του για τους πιο γνωστούς Αθηναίους πολιτικούς και για την πρακτική της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, τέλος από τις εκφρασμένες συμπάθειές του για αριστοκρατικές, στην πραγματικότητα ολιγαρχικές, πολιτείες όπως η Σπάρτη, οι Θήβες και τα Μέγαρα.

Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο (2, 40), το κατηγορητήριο κατά του Σωκράτη ήταν το εξής: «αδικεί Σωκράτης, ους μεν η πόλις νομίζει θεούς ου νομίζω, έτερα δε καινά δαιμόνια εισηγούμενος αδικεί δε και τους νέους διαφθείρων» (πρβλ. Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 24 b, Ξενοφώντος *Απολογία Σωκράτους* 7 κ.ε.). Η κατηγορία του Σωκράτη τυπικά ήταν για ασέβεια. Ίσως στηριζόταν στο ψήφισμα του Διοπειθιθ, γύρω στα 430 π.Χ.⁶ Σύμφωνα με το ψήφισμα αυτό, απαγορευόταν στην Αθήνα η διδασκαλία του αθεϊσμού, αλλά και της αστρονομίας, που για πολλούς Αθηναίους οδηγούσε στον αθεϊσμό, γιατί ρητά ή έμμεσα αρνιόταν ότι τα άστρα είναι θεότητες.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, στην *Απολογία* του Πλάτωνα (26 d), ο Μέλητος, ένας από τους τρεις κατηγορούς, κατηγορήσε τον Σωκράτη ότι διδάσκει πως ο ήλιος είναι λιθάρι και η σελήνη χώμα. Με άλλα λόγια, ο Μέλητος ταύτιζε τη διδασκαλία του Σωκράτη με τη διδασκαλία του Αναξαγόρα, που είχε καταδικαστεί για αθεϊσμό.

Στην ουσία, η κατηγορία κατά του Σωκράτη ήταν ότι η διδασκαλία του υπονόμει τις αρχές και τους θεσμούς του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα (*Απομνημονεύματα* 1, 2, 9), το τρίτο σκέλος της κατηγορίας, ότι ο Σωκράτης «διέφθειρε τους νέους», σημαίνει ότι η διδασκαλία του ενέπνεε σ' αυτούς την περιφρόνηση προς το δημοκρατικό πολίτευμα. Ο Σωκράτης δίδασκε ότι αποτελεί μωρία να εκλέγονται οι άρχοντες της πόλης με κλήρο, ενώ δεν θα συνέβαινε ποτέ το ίδιο πράγμα για έναν αυλητή ή για έναν κτίστη. Ωστόσο, ένας ακατάλληλος αυλητής ή κτίστης θα έβλαπτε την πόλη πολύ λιγότερο από έναν ακατάλληλο άρχοντα. Η κατηγορία κατά του Σωκράτη ως «μισοδήμου» δεν ήταν δυνατόν να διατυπωθεί ανοιχτά, γιατί οι Σπαρτιάτες επέτρεψαν την παλινόρθωση της δημοκρατίας στην Αθήνα (403 π.Χ.)⁷ υπό τον όρο ότι θα χορηγούνταν γενική αμνηστία για το παρελθόν. Φυσικά, αμνηστειση δεν σημαίνει και λήθη.

Τίθεται τώρα το ερώτημα αν η πραγματική κατηγορία κατά του Σωκράτη ήταν δικαιολογημένη κατ' αρχήν ως προς τη γνώμη που είχε ο ίδιος για την πολιτική. Στον *Γοργία* του Πλάτωνα (521 c), ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι είναι ο μόνος Αθηναίος που ασκεί την αληθινή πολιτική τέχνη, ενώ στην *Απολογία* του Πλάτωνα (31 d - 32 a) λέει ότι απείχε της πολιτικής γιατί, αν συμμετείχε, θα είχε χαθεί πρόωρα, χωρίς να ωφελήσει τους συμπολίτες του. Η εκ πρώτης όψεως αντιφατική αυτή ρήση σημαίνει ότι ο Σωκράτης ασκεί την πραγματική πολιτική και όχι την ψευδοπολιτική που ασκούσαν, κατά τη γνώμη του, ακόμα και οι επιφανέστεροι Αθηναίοι πολιτικοί, όπως ο Μιλτιάδης, ο Θεμιστοκλής, ο Κίμων και ο Περικλής. Αυτοί φρόντισαν μόνο για την υλική δύναμη της Αθήνας και δεν ενδιαφέρθηκαν να βελτιώσουν ηθικά τους Αθηναίους, κάνοντάς τους πιο δίκαιους και σώφρονες (*Γοργίας* 516 d κ.ε., 519 a κ.ε.).

Η αληθινή πολιτική, σύμφωνα με τον Σωκράτη, προϋποθέτει ένα μέτρο ή κριτήριο που να θεμελιώνει τη διάκριση ανάμεσα στο δίκαιο και το άδικο, το αγαθό και το κακό, το αξιέ-

παινο και το αξιοκατάκριτο (Πλάτωνος *Ευθύφρων* 7 c-d). Οι διαφωνίες μεταξύ των πολιτών οφείλονται στο γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί ένα τέτοιο μέτρο. Το μέτρο αυτό θα έπρεπε να έχει την ίδια βεβαιότητα και σαφήνεια που έχουν οι μονάδες μήκους ή βάρους και οι ποσοτικές μετρήσεις, για τις οποίες δεν υπάρχουν διαφωνίες. Το δίκαιο που επιδιώκει να πραγματοποιήσει ο πολιτικός ο οποίος ασκεί την αληθινή πολιτική τέχνη θεμελιώνεται στη «γεωμετρική ισότητα» (*Γοργίας* 508 a). Η ισότητα αυτή, που ο Αριστοτέλης ονομάζει «ισότητα κατ' αξίαν», σημαίνει ότι για όλους τους πολίτες, ίσως και για όλους τους ανθρώπους, πρέπει να ισχύει η ίδια σχέση ανάμεσα στην προσφορά και την αμοιβή του καθενός, που μπορεί να σημαίνει απλό έπαινο ή, για τη βλάβη και την ποινή, που μπορεί να είναι απλός φόγος. Όποιος προσφέρει περισσότερα και σημαντικότερα, πρέπει να απολαμβάνει περισσότερα⁸. Όποιος έχει σημαντικότερα καθήκοντα και υποχρεώσεις, πρέπει να έχει μεγαλύτερα δικαιώματα. Την άποψη αυτή για τη «γεωμετρική ισότητα» επικαλούνταν ρητά ή έμμεσα, συχνά προσχηματικά, οι αριστοκρατικές και ολιγαρχικές πολιτείες. Σήμερα, στην τρέχουσα δημοσιογραφική γλώσσα, ονομάζεται «αξιοκρατία».

Χωρίς να είναι αθεμελίωτη, η τυθαγόρειας προέλευσης γνώμη αυτή του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη και τη «γεωμετρική ισότητα» είναι αντίθετη προς την απόλυτη ή «αριθμητική ισότητα», στην οποία θεμελιωνόταν ή την οποία επικαλούνταν το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας. Η απόλυτη ισότητα, όπως συνάγεται και από τον *Επιτάμιο* του Περικλή, δεν προϋποθέτει την οικονομική ή παιδευτική ισότητα των ελεύθερων πολιτών, αλλά την ισότητά τους απέναντι στους νόμους (ισονομία), και μάλιστα απέναντι στο δικαίωμά τους να μετέχουν στην Εκκλησία του Δήμου και να αποφαινούνται για τα κοινά (ισηγορία) (*Πρωταγόρας* 322 e - 323 a). Αντίθετα, η «γεωμετρική ισότης», που επικαλείται ο Σωκράτης στον *Γοργία*, θεμελιώνεται σε μια ιεραρχία μέσων και σκοπών, σύμφωνα με την οποία η οικονομική ευημερία αποβλέπει στο αγαθό του σώματος, που είναι η υγεία, και αυτή στο αγαθό της ψυχής, που είναι η δικαιοσύνη.

Εφόσον η αληθινή πολιτική προϋποθέτει την αναφορά σε κριτήρια που παρουσιάζουν αναλογίες με τις μετρήσεις της αριθμητικής, έπεται ότι η αληθινή πολιτική είναι επιστήμη. Μπορεί, συνεπώς, να αποφύγει το τυχαίο, καθώς και τις αστοχίες και τις πλάνες της ψευδοπολιτικής (*Χαρμίδης* 171 e - 172 a). Σύμφωνα με τον Σωκράτη, η αληθινή πολιτική θεμελιώνει τις αποφάσεις της σε αποδεικτική βεβαιότητα. Αυτή όμως στηρίζεται σε επαγωγή, αναλογικό συλλογισμό, καμιά φορά και σε απλή μεταφορική σχέση. Ο σωκρατικός συλλογισμός δεν έχει τη μεθοδικότητα της αριστοτελικής θεωρίας για τον αποδεικτικό συλλογισμό. Ο Σωκράτης δεν φαίνεται να έχει συνείδηση της αδυναμίας του αυτής.

Ο επιστημονικός χαρακτήρας της πολιτικής συνπάγεται ότι η πολιτική είναι διδακτική και αποκτάται με την παιδεία, όπως και οι άλλες τέχνες, λογιστική, ιατρική, αρχιτεκτονική κ.λπ. Οι αναλογίες αυτές ανάμεσα στις άλλες τέχνες και την πολιτική είναι συχνές στους σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα και τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (π.χ. Γ, 9, 10).

Οι αναλογίες ανάμεσα στην πολιτική παιδεία και την παιδεία των τεχνών θα ήταν δυνατόν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι ο Σωκράτης υιοθετεί μια τεχνοκρατική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η πολιτική είναι ζήτημα ειδικών, όπως είναι οι άλλες τέχνες. Μια τέτοια ερμηνεία δεν θα ήταν απολύτως ορθή, όσο και αν καθιστούσε εξαιρετικά επίκαιρη τη σωκρατική έννοια της πολιτικής. Όπως είναι γνωστό, οι τεχνοκρατικές αντιλήψεις για

την πολιτική είναι εξαιρετικά διαδεδομένες σήμερα, ιδιαίτερα στους αντιδραστικούς κύκλους. Η αναφορά του Σωκράτη στη δικαιοσύνη και τη μετρητική σε σχέση με την αληθινή πολιτική δεν επιτρέπει να του αποδοθεί μια τέτοια αντίληψη.

Εξάλλου, αν θεωρηθεί η αναφορά της *Πολιτείας* του Πλάτωνα (I 601 d κ.ε.) σε μια χρηστική τέχνη ως σωκρατικής προέλευσης, θα ήταν δυνατόν να αποδοθεί στον Σωκράτη η άποψη ότι η πολιτική χρησιμοποιεί τις άλλες τέχνες για την ηθική βελτίωση των πολιτών, όπως αυτός που παίζει φλάουτο χρησιμοποιεί την τέχνη αυτού που το κατασκευάζει για τη διασκέδαση των ακροατών.

Ο Σωκράτης δεν διακρίνει σαφώς την πολιτική ως επιστήμη από την πολιτική ως τέχνη, δηλαδή ως πρακτική που πραγματοποιεί, κατά προσέγγιση έστω, ό,τι είναι ηθικά ωφέλιμο για την πόλη. Κατά τον Σωκράτη (*Ξενοφώντος Απομνημονεύματα* Γ, 9, 14), η ολοκληρωμένη πράξη δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα καλής τύχης (ευτυχίας). Κάθε ολοκληρωμένη πράξη (ευπραγία) δεν μπορεί παρά να είναι τέχνη και αποτέλεσμα μελέτης και παιδείας. Η παρατήρηση αυτή ισχύει και για την πολιτική τέχνη και πράξη. Πολιτική αρετή είναι η ικανότητα του πολιτικού, αλλά και του απλού πολίτη, να πράττει σύμφωνα με την πολιτική τέχνη.

Όποιος κατέχει την πολιτική επιστήμη και ασκεί την πολιτική τέχνη δικαιούται να άρχει, δηλαδή να δίνει εντολές και να αποφασίζει με σκοπό το πραγματικό συμφέρον της πόλης (*Πολιτεία* Α, 342 e), ακριβώς όπως ο κυβερνήτης ενός πλοίου, εφόσον είναι γνώστης της «κυβερνητικής», δικαιούται να δίνει εντολές για να ταξιδεύουν άνετα οι επιβάτες και για να σωθούν σε περίπτωση τρικυμίας.

Οι γνώμες του Σωκράτη για την πολιτική επιστήμη, την πολιτική τέχνη και την πολιτική αρχή δεν είναι αναγκαστικά αντιδημοκρατικές. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν περιφρονεί τους «δημιουργούς», δηλαδή τους τεχνίτες, που ήταν αντικείμενο περιφρόνησης στα αριστοκρατικά και ολιγαρχικά πολιτεύματα της εποχής του (*Αριστοτέλη, Πολιτικά*, 1278 a 1-25).

Στην *Απολογία Πλάτωνος* (22 d, πρβλ. *Γοργία* 512 b) αναγνωρίζει ότι οι «δημιουργοί» έχουν τη γνώση των κανόνων, σύμφωνα με τους οποίους κατασκευάζεται και χρησιμοποιείται το αντικείμενο με το οποίο ασχολούνται, σε αντιδιαστολή προς τους μάντεις, τους ποιητές και τους ρήτορες, που δεν ξέρουν τίποτε. Ωστόσο, η άποψη του Σωκράτη μπορεί να θεωρηθεί ως αντιδημοκρατική κατά το μέτρο που δεν αναγνωρίζει στους «δημιουργούς» το δικαίωμα να αποφαινούνται για τα κοινά. Η εντύπωση των συγχρόνων ότι ο Σωκράτης είχε αντιδημοκρατικές πολιτικές θέσεις πρέπει να ήταν έντονη, αν είναι ακριβής η εξής μαρτυρία του Ξενοφώντα (*Απομνημονεύματα* Γ, 7, 6). Σύμφωνα με αυτή, ο Σωκράτης υπεστήριζε ότι στην Εκκλησία του Δήμου συμμετέχουν σιδηρουργοί, βαφείς, βυρσοδέψες, κτίστες, έμποροι κ.ά., που ενδιαφέρονται μόνο να αγοράσουν φθηνά και να πουλήσουν ακριβά. Η γνώμη αυτή, αν δεν είναι πλάσμα του Ξενοφώντα, αποτελεί ιδεολογική κατασκευή του Σωκράτη και δεν συνάγεται λογικά από τις θέσεις του για τους «δημιουργούς» και τους τεχνίτες.

Η θέση του Σωκράτη, σύμφωνα με την οποία οι πολλοί και μη ειδικοί δεν μπορούν και δεν δικαιούνται να αποφανθούν για τα κοινά, θεμελιώνεται στην αρχή ότι μια πρόταση είναι αληθινή εφόσον επιβεβαιώνεται από τη μαρτυρία του «λόγου» (*Κριτών* 46 b). Μια πρόταση, για να θεωρηθεί ως αληθινή, προϋποθέτει τον παραμερισμό της πλάνης, ο οποίος συ-

ντελείται με το σωκρατικό έλεγχο (ειρωνεία - επισήμανση των αντιφάσεων στις οποίες καταλήγει μια υπόθεση) και το σωκρατικό ατελή αποδεικτικό συλλογισμό που είναι κατ' ουσίαν αναλογικός. Από τη σωκρατική αρχή ότι μια πρόταση είναι αληθινή εφόσον θεμελιώνεται στη μαρτυρία του «λόγου», έπεται ότι οι μαρτυρίες των πολλών δεν αποτελούν κριτήριο αληθείας, όπως δεν έχουν αποδεικτική αξία οι μαρτυρίες ή ψευδομαρτυρίες στα δικαστήρια ή αυτές που επικαλούνται οι ρήτορες. Κριτήριο αληθείας θα μπορούσε να αποτελέσει και η γνώμη του ενός, δηλαδή του Σωκράτη του ίδιου ή του συνομιλήτη του Σωκράτη, εφόσον ο δεύτερος αναγκάζεται να δεχθεί την πρόταση του Σωκράτη, εξαιτίας της λογικής αναγκαιότητας των σωκρατικών συλλογισμών (*Γοργίας* 472 a - 472 b-c).

Η σωκρατική θεωρία για το κριτήριο αληθείας, αν και στηρίζεται σε μια ανεπαρκή έννοια για την απόδειξη, θα μπορούσε να ερμηνευτεί ορθολογικά, όπως, για παράδειγμα, η γνώμη του Βολταίρου, σύμφωνα με την οποία δεν θα παραδεχόταν ποτέ ότι ένας νεκρός αναστήθηκε, ακόμα και αν το δεχόταν όλο το Παρίσι. Το σωκρατικό κριτήριο αληθείας συνεπάγεται ότι η διάκριση αληθείας και πλάνης είναι κατ' αρχήν προσιτή σε όλους.

Η σωκρατική έννοια για το κριτήριο της αλήθειας αυτή καθ' εαυτή δεν ενισχύει την αντιδημοκρατική ιδεολογία. Η ερμηνεία αυτή ισχύει αν ληφθεί υπόψη ότι ο Σωκράτης αρνιέται πως η ευγενική καταγωγή ή ο πλούτος κάποιου προσφέρουν οποιαδήποτε εγγύηση ότι οι ισχυρισμοί του είναι αληθινοί ή ωφέλιμοι για την πόλη του, όπως δέχονταν οι αντιπαλοί της δημοκρατικής πολιτείας.

Η ανάλυση του Σωκράτη για τον επαΐοντα και το κριτήριο αληθείας ήταν όμως δυνατόν να ερμηνευτεί από τους συγχρόνους ως έκφραση αντιδημοκρατικής ιδεολογίας, εφόσον ο ίδιος παραδεχόταν ότι μαθητές του ήταν ως επί το πλείστον «πλουσιώτατοι» νέοι (Πλάτωνος *Απολογία* 23 c). Οι νέοι αυτοί διέθεταν ελεύθερο χρόνο και χρησιμοποιούσαν τη διδασκαλία του για να ικανοποιήσουν την εικονοκλαστική διάθεσή τους. Σ' αυτούς ανήκαν οι μετέπειτα τύραννοι Χαρμίδης και Κριτίας και ο τυχοδιώκτης Αλκιβιάδης (*Αισχίνης, Κατά Τιμάρχου* 173).

Αν οι νέοι αυτοί, που δεν ήταν οι μόνοι, αλλά οι πιο γνωστοί μαθητές του Σωκράτη, χρησιμοποιούσαν τη διδασκαλία του για τις δικές τους επιδιώξεις, ο μέσος Αθηναίος πολίτης, που ήταν προσηλωμένος στις παραδοσιακές πολιτικές πρακτικές και ηθικές αντιλήψεις, ασφαλώς εξοργιζόταν από την ειρωνεία και τη μαιευτική του Σωκράτη, τον θεωρούσε ως «σοφώτερο των νόμων» και προτιμούσε τη δική του «ευθεία», σύμφωνα με τη φρασεολογία του Κλέωνα του δημαγωγού. Παράδειγμα τέτοιου πολίτη ήταν ο κύριος κατήγορος του Σωκράτη, Άντος, που ήταν σύντροφος του Θρασύβουλου ο οποίος ανέτρεψε τους τριάκοντα τυράννους και αποκατέστησε τη δημοκρατία (Πλάτωνος *Μένων* 94 e) στην Αθήνα.

Από τη γνώμη του για το κριτήριο αληθείας προκύπτει ότι ο Σωκράτης δεν δεχόταν ότι η γνώμη της πλειοψηφίας αποτελεί κριτήριο αληθείας ή ωφελιμότητας (για παράδειγμα, *Πρωταγόρας* 319 b κ.ε.). Η άποψή του αυτή στηριζόταν στο επιχείρημα ότι αυτοί που μετείχαν της Εκκλησίας του Δήμου δεν είχαν διδαχθεί την πολιτική επιστήμη, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στην αναλογική δικαιοσύνη, αλλά και σε «υλικά αίτια», κατά την ορολογία του Αριστοτέλη, όπως οι πρόσοδοι της πόλης, η στρατιωτική δύναμή της και αυτή των αντιπάλων της, η θέση και η σύνθεση των συνοριακών φρουρών κ.ά. (*Ξενοφώντος Απομνημονεύματα* Γ, 6, 5-11).

Στη σωκρατική αμφισβήτηση της αρχής της πλειοψηφίας, ο σοφιστής Πρωταγόρας απαντούσε με το επιχείρημα, πιθανόν των δημοκρατικών, ότι η πολιτική παιδεία δεν διδάσκεται από συγκεκριμένο δάσκαλο όπως οι άλλες τέχνες. Αποκτάται με την αφομοίωση των ηθικών αξιών της πόλης και των επιδράσεων του περιβάλλοντός της, περίπου όπως μαθαίνει κανείς τα ελληνικά από το περιβάλλον του προτού να πάει σχολείο. Η σοφιστική τελειοποιεί απλώς την πολιτική παιδεία που προσφέρει η πόλη στο σύνολό της. Άρα όλοι οι ελεύθεροι πολίτες μπορούν να αποφανθούν για τα κοινά. Οι Αθηναίοι ορθά επέτρεπαν τη συμμετοχή όλων. Επειδή οι αποφάσεις της Εκκλησίας του Δήμου δεν είναι ομόφωνες, είναι φυσικό να παίρνονται από την πλειοψηφία, στην οποία όλοι οι ελεύθεροι πολίτες μπορούν κατ' αρχήν να συμμετάσχουν.

Η επιχειρηματολογία αυτή των δημοκρατικών συμπληρώνεται από το λεγόμενο αθροιστικό επιχείρημα, που αναφέρει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (1281 b 5-8). Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, το πλήθος υπερτερεί του άριστου πολιτικού, όπως ένας άνθρωπος που έχει πολλά πόδια, πολλά χέρια και πολλά αισθητήρια όργανα κινείται ταχύτερα, βλέπει πιο μακριά, ακούει πιο καθαρά από έναν κανονικό άνθρωπο (πρβλ. 1281 b 35-40). Ο Σωκράτης δεν απαντάει στα επιχειρήματα των δημοκρατικών. Είναι όμως πιθανό να αμφισβητεί τη δυνατότητα του πλήθους να αποφαινεται για τα κοινά και την αρχή της πλειοψηφίας, ίσως και λόγω αντιδημοκρατικής ιδεολογίας, κυρίως όμως για να είναι λογικά συνεπής ως προς το κριτήριο αληθείας που δέχεται. Το γεγονός ότι πολλοί δέχονται μια γνώμη προφανώς δεν αποτελεί κριτήριο ότι η γνώμη αυτή είναι αληθινή. Θα ήταν δυνατό να συμφωνήσει κανείς με τον Σωκράτη, αν θυμηθεί ότι στο Μεσαίωνα πολλοί, ίσως και οι περισσότεροι, πίστευαν στην ύπαρξη του διαβόλου ή των μαγισσών. Δεν έπεται ότι ο διάβολος ή οι μάγισσες υπήρχαν πραγματικά. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι και πολλοί διαφωτιστές και πολλοί επαναστάτες του 19ου αιώνα δυσπιστούσαν προς τις γνώμες των πολλών και για την αρχή της πλειοψηφίας, γιατί πίστευαν ότι τις κατήθυναν οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες τους ή, πιο απλά, τα αφεντικά τους.

Ο Σωκράτης πίστευε ότι όποιος έχει διδαχθεί την πολιτική επιστήμη θα κρίνει σύμφωνα με τη γνώση του αυτή. Δεχόταν ότι κάθε αρετή, κάθε γνώση και κάθε ικανότητα θα κάνει τον άνθρωπο που την κατέχει να κρίνει, να αποφασίζει και να πράττει σύμφωνα μ' αυτές. Ο γιατρός, για παράδειγμα, εφόσον είναι πραγματικά γιατρός, θα πράττει σύμφωνα με τους κανόνες και τη δεοντολογία της ιατρικής. Ίσως παραβλέπει ο Σωκράτης το γεγονός ότι ο πολιτικός που κατέχει την πολιτική επιστήμη μπορεί, εξαιτίας κάποιας ηθικής αδυναμίας ή για λόγους συμφέροντος, να μην παίρνει αποφάσεις σύμφωνα με την πολιτική παιδεία του. Γι' αυτό οι δημοκρατικοί έλεγαν ότι οι πολλοί είναι πιο αδιάφοροι από τον έναν.

Από ιστορική άποψη και σε συνθήκες λανθάνοντος ή φανερού εμφύλιου πολέμου στην Αθήνα κατά τα έτη 404-399 π.Χ., ο κάθε πολίτης έπρεπε να διαλέξει τη «στάσιν» του, δηλαδή την πολιτική παράταξη του. Όποιος δεν ήταν δημοκρατικός, ήταν αντικειμενικά υπέρ της αριστοκρατίας, της ολιγαρχίας, αν μη και της τυραννίας, αν και η τελευταία ανέλαβε προσωρινά μόνο την εξουσία για να θεσπίσει νέους νόμους⁹. Δεν ήταν αποδεκτό ότι αποτελούσε σταθερή πολιτεία. Ο Σωκράτης πάντα αρνήθηκε ότι η ευγενική καταγωγή ή ο πλούτος αποτελούν προσόν που επιτρέπει σε κάποιον να προτείνει μέτρα ωφέλιμα για την πόλη. Οι συγκρούσεις του με τους τριάκοντα τυράννους ήταν γνωστές (Πλάτωνος *Εβδόμη*

Επιστολή 324 d - 325 a). Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στους σωκρατικούς κύκλους ανήκαν απολιτικά ρεύματα, όπως αυτό του Αρίστιππου και του Αντισθένη, που δεν ανήκαν σε καμιά πολιτική παράταξη¹⁰. Λόγω όμως της πόλωσης που επικρατούσε, πρέπει ο Σωκράτης να θεωρήθηκε ως οπαδός της αριστοκρατίας ή της ολιγαρχίας. Εξάλλου, πολλές από τις αποφάνσεις του Σωκράτη, λ.χ. η αρνητική κρίση του για τους τέσσερις μεγάλους Αθηναίους πολιτικούς, Μιλτιάδη, Κίμωνα, Θεμιστοκλή και Περικλή, η περιφρονητική κρίση του για αυτούς που συμμετείχαν στην Εκκλησία του Δήμου, η κρίση του ότι η Αθηναϊκή Δημοκρατία της εποχής του, που φάνηκε σε πολλές περιπτώσεις ανεκτική για τους αντιπάλους της, δεν επέτρεπε την ανάπτυξη επωφελούς πολιτικής δραστηριότητας χωρίς προσωπικό κίνδυνο, η φανερή συμπάθειά του για ολιγαρχικές πολιτείες, όπως η Σπάρτη, τα Μέγαρα και οι Θήβες (*Κρίτων* 53 a-b, *Ιππίας Μείζων* 283 e), φανερώνουν αντιδημοκρατική πολιτική ιδεολογία. Ωστόσο, η ιδεολογία του αυτή δεν συνάγεται λογικά από την έννοια του κριτηρίου της αληθείας που δεχόταν και που δεν είναι αναγκαστικά ούτε αντιδημοκρατική ούτε ανορθόλογη.

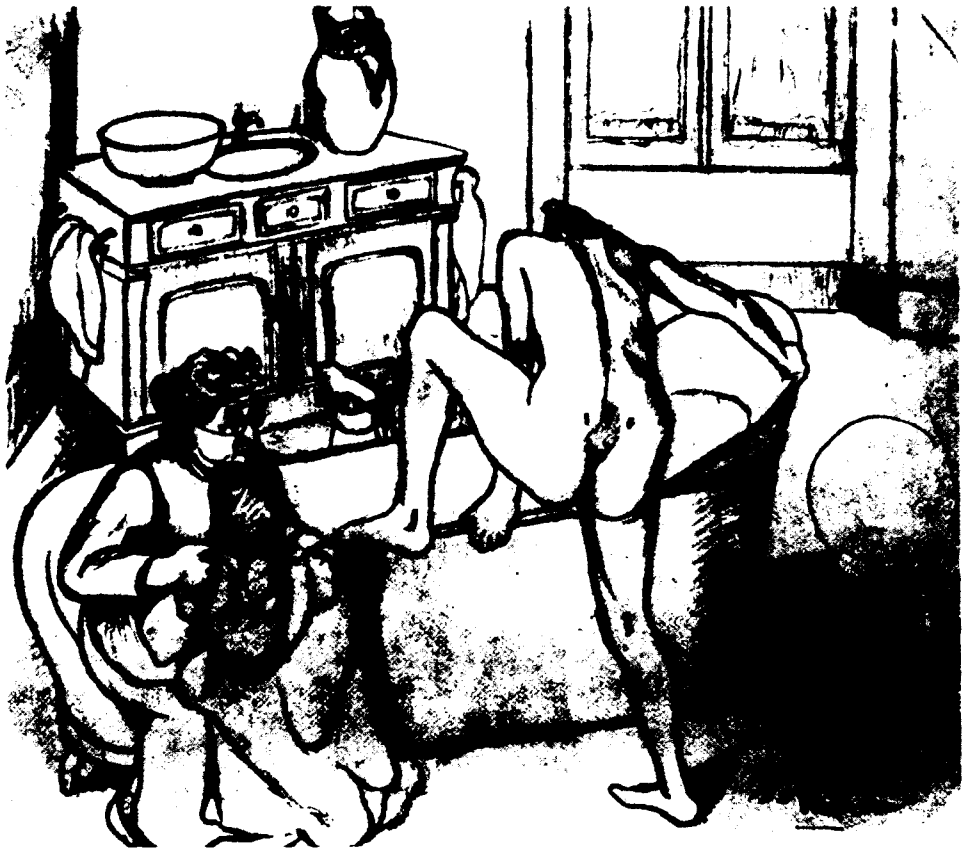
Η αντιδημοκρατική πολιτική ιδεολογία του Σωκράτη, όχι όμως και η γνωσιολογική και ηθική νοσησαρχία του με τον ορθολογισμό που τον χαρακτήριζε, πρέπει να δημιούργησαν στο μέσο Αθηναίο πολίτη την εντύπωση ότι ο Σωκράτης απεχθανόταν το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας. Την εντύπωση αυτή εκφράζει έμμεσα αλλά με σαφήνεια ο Άνυτος, ο κύριος κατήγορος του Σωκράτη αλλά και συντηρητικός δημοκράτης. Το νόημα των λόγων του στον *Μένωνα* είναι ότι ο Σωκράτης εύκολα κακολογεί τους ανθρώπους, ότι καλά θα κάνει να προσέχει και ότι οι Αθηναίοι, προφανώς οι ομόφρονες του Άνυτου, ξέρουν να εκδικούνται αυτούς που τους προσβάλλουν (*Μένων* 94 e κ.ε.).

Η κατηγορία κατά του Σωκράτη στη δίκη του 399 π.Χ. σίγουρα δεν είχε διατυπωθεί με σαφήνεια. Η απολογία του Σωκράτη, προσβλητική για τους κατήγορους και έμμεσα για θεσμούς της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, όπως «η αίτησις εν πρωταίνειω», δικαιώνει τη διάχυτη στους συγχρόνους εντύπωση ότι ο Σωκράτης ήταν «μισόδημος». Η καταδίκη του ήταν, λοιπόν, αν όχι δικαιολογημένη, τουλάχιστον αναπόφευκτη. Παρά τους ισχυρισμούς του πολύ μεταγενέστερου Διογένη του Λαέρτιου (2, 43), οι Αθηναίοι δεν πρέπει να μετανόησαν γι' αυτή¹¹.

Σημειώσεις

1. *Political Thought of Plato and Aristotle*, London 1959, Winshar A.D. - Silverberg G., *What was Socrates?*, New York 1939, Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972.
2. Ι.Ν. Θεοδορακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα 1947, Πλάτωνος *Φαίδρος*, Σύστημα *Φιλοσοφικής ηθικής*, Αθήνα 1965.
3. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990. Στο βιβλίο αυτό υπάρχει μια σχετικά πλήρης βιβλιογραφία για τη φιλοσοφία του Σωκράτη.
4. Αθήνα 1981.
5. Σύμφωνα με την ορθή παρατήρηση του Guthrie, η πρακτική της ανάδειξης ορισμένων αρχόντων με κλήρο χαρακτήριζε την Αθηναϊκή Δημοκρατία και καταδικαζόταν από τον Σωκράτη. Ο Σωκράτης όμως δεν θα καταδίκαιζε γι' αυτό το λόγο τη σημερινή δημοκρατία, που αγνοεί αυτή την πρακτική (βλ. σσ. 130-131).

6. Βλ. D. MacDowell, *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Παπαδήμας, Αθήνα, 1988, σσ. 308-311.
7. J.B. Bury, *A History of Greece*, New York, γ.χ.έ., σσ. 496-497.
8. Α. Μπαγιόνας, "Δικαιοσύνη, Ισότητα, Ισοπεδοτισμός", στο Β. Φύλιας (επιμ.), *Προβληματισμοί και επισημάνσεις*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1998, τ. 2, σ. 56.
9. J.B. Bury, ό.π.
10. Ο. Gigon, *Σωκράτης*, Γνώση, Αθήνα, 1995, σσ. 241 κ.ε., 297 κ.ε., 307 κ.ε.
11. Mario Montuosi, *Ο Σωκράτης από τον μύθο στην ιστορία*, Καζουλίδης, Αθήνα, 1984, σ. 80 και σημ. 187. Πέντε περίπου χρόνια μετά την καταδίκη και το θάνατο του Σωκράτη κυκλοφόρησε ο λιβέλλος του Πολυκράτη εναντίον του. Αυτό σημαίνει ότι μέρος της αθηναϊκής κοινής γνώμης παρέμενε εχθρικό απέναντί του μετά το θάνατό του. Βλ. και Cl. Mossé, *Η δίκη του Σωκράτη*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1996, σσ. 118-119.

Σουζάν Βαλαντόν, *Γιαγιά και νεαρό κορίτσι που μπαινεί στο μπάνιο*, 1908